

PAPER DETAILS

TITLE: SER'İYYE SICILI KAYITLARINA GÖRE BITLİS VAKIFLARI VE VAKIF ESERLERİ
(1878-1910)

AUTHORS: Halit BASI

PAGES: 47-60

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/41805>

BEU. SBE. Derg.

Cilt:4 Sayı:1 Haziran 2015

ŞER'İYYE SİCİLİ KAYITLARINA GÖRE BİTLİS VAKIFLARI VE VAKIF ESERLERİ (1878-1910)

Halit BAŞI*

Özet

Bir malın veya mülkün hayır işine bağışlanması ile teşkil edilen vakıflar ve bu teşekküllerin oluşturduğu vakıf eserleri, İslam dünyasında din hizmetleri, eğitim ve sosyal işlerin yürütülmesinde büyük bir öneme sahip olmuştur. Vakıflaştırma çalışmaları, Osmanlı Devri'nde altın çağını yaşamıştır. Osmanlı Vakıfları, sadece fakirlere yardım etmekle yetinmemekteydi. Vakıf sistemi sayesinde günümüz devlet ve belediye hizmetlerinin çoğu devlete, belediyeye ve halka yük olmadan fertler tarafından yapılmaktaydı. Toplumun birçok ihtiyacını karşılayan vakıf kuruluşları hakkında vakfın yönetmeliği olarak işlev gören vakfiyeler aracılığıyla bilgi edinilebildiği gibi başka kaynaklar aracılığıyla da ulaşabilmekteyiz. Bu önemli kaynaklardan biri de dönemin mahkeme kayıtlarını barındıran şer'îye sicilleridir. Kadı sicilâtı olarak da bilinen şer'îye sicilleri, yazıldığı dönem ve bölge hakkında oldukça kıymetli malumat barındırmaktadır. Vakıflar hakkındaki kayıtlar da bu kıymetli bilgilerdendir. Bu çalışma 298, 333, 411, 412 numaralı Bitlis şer'îye sicili kayıtlarına göre Bitlis vakıflarını ve vakıf eserlerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bitlis, Câmî, Medrese, Şer'îye Sicili, Vakıf, Vakfiye, Zaviye

BITLIS WAQFS AND WAQF VESTİGES ACCORDING TO SHARIA REGISTRIES (1878-1910)

Abstract

Waqfs which are defined as the donations of a good or property for a charity have a significant role in the fulfilment of religious, educational and social deeds. Ottoman Wagfs are not confined to help only the poor. Thanks to the system of Waqfs much of the services peculiar to the state and municipality were being carried out by the individuals without burdening the municipality and the public. Information about these foundations which meet a great deal of requirements of the society can both be reached through foundation-certificate charters, originally known as waqfiye that functions the regulations of the waqfs and by means of other sources. Religious law records, originally termed as Sharia Register which have the court records of that period are one of these crucial sources. Religious law records which are also known as Khadî (Muslim Judge) records hold valuable data about the period and region that they are written. Records about Waqfs are those of the valuable information. In this study, according to Bitlis Sharia Registers numbered 298, 333, 411 and 412 foundation-certificate charters will be dealt with.

Key Words: Bitlis, Mosque, Madrasah, Sharia Register, Waqf, Waqfiye, Zawiya

* Arş. Gör. Iğdır Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, halit.basi@hotmail.com

GİRİŞ

Vakıf sözlük anlamı olarak durma, alıkoyma, bir malı veya mülkü satılmamak kaydıyla bir hayır işine bağışlama veya bırakma anlamına gelmektedir¹. Kavram olarak, “menafii insanlara ait olur veçhi ile bir aynı Allah’ın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten habs ve men’ etmektir².” Yani kişi, kendi mülkiyetindeki malların bir kısmını veya tamamını, Allah’ın rızasını kazanmak niyetiyle, halkın herhangi bir ihtiyacını gidermek üzere, dinî, hayrî ve sosyal bir amaca süresiz tahsis ederse malını vakfetmiş bir vakıf kurmuş olur³.

Yukarda bahsettiğimiz üzere vakıflar bir hayır kurumu olması nedeniyle önemli ihtiyaçları karşılamışlardır. Bu kabilden olmak üzere, medrese, câmi, imaret, çeşme, sebil, kütüphane, hastane, hamam, yol, köprü, gibi insanların en çok ihtiyaç duyduğu eksikleri gideren vakıfların teşekkülüyle devletin ve belediyelerin yapması gereken birçok hizmet devlete yük olmadan inşa edilmiş ve halkın ücret ödmeden istifade etmesi sağlanmıştır. Devlet tarafından medrese, bimarhane gibi önemli kurumların yapılması için devlet tarafından para ayrılmadığı gibi idaresi için de para verilmezdi. Bu gibi ihtiyaçlar vakıflar aracılığıyla giderilmekteydi. Vakıfları kuran “vâkıf” ayrıca onları idare edecek memurların aylıkları ve vakfın diğer masraflarını karşılamak için de gelir tahsis ederdi⁴. Yine tüm bu hizmetleri karşılayan vakıflar sadece fakirlere yardım etmekle sınırlı kalmamış, fikir, kültür, irfan ve imar gibi birçok alanda da kendini fazlasıyla hissettirmişlerdir⁵. Hayatın her alanında karşılaşılan vakıflar ile ilgili şu söz vakfın önemini belirtmesi açısından oldukça anlamlıdır: “*Vakıflar sayesinde bir adam, vakıf bir evde doğar, vakıf beşikte uyur, vakıf mallardan yer ve içer, vakıf kitaplardan okur, vakıf bir mektepte hocalık eder, vakıf idaresinden ücretini alır, öldüğü zaman vakıf bir tabuta konur ve vakıf bir mezarlığa gömülürdü*”⁶. Ayrıca her ne kadar insan merkezli olsa da çevre ve hayvanlar için de faydalı vakıfların kurulduğu bilinmektedir⁷.

Vakıfların önemli görevlerinden biri de insanların İslâm’a girmelerini sağlamaktı. Birçok ülkenin ve özellikle Anadolu’nun Müslümanlaşmasında vakıfların büyük etkisi vardır⁸. Bu yönüyle vakıf sistemi, gayrimenkullerin

¹ F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2000, s.1134.

² A. H. Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Eserlerde Geçen İstilah ve Tâbirler*, Ankara [Tarih yok], s.54.

³ Z. Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul 2003, s.33.

⁴ B. Yediyıldız, “Vakıf”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXII, İstanbul 1992, s.480; Z. Kazıcı, *a.g.e.*, 24.

⁵ Z. Kazıcı, *a.g.e.*, s.12.

⁶ A. Ertem, *a.g.e.*, s.35; Z. Kazıcı, *a.g.e.*, s.27.

⁷ A. Ertem, Osmanlı’dan Günümüze Vakıflar, *Vakıflar Dergisi*, XXXVI, Ankara 2011, s.27; Z. Kazıcı, *a.g.e.* s.152.

⁸ Z. Kazıcı, *a.g.e.*, s.16.

Müslümanların elinden çıkmasını zorlaştırıyor ve istilacıların emellerine engel teşkil ediyordu⁹.

Vakıf müessesesinin ilk olarak ne zaman vücuda getirildiği hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Burada geçen vakıflar açısından, İslâmî anlayışa göre ilk vakıf olarak Hz. İbrahim tarafından hac yollarının yapılması, zemzem kuyusunun tamir ettirilmesi ve Kâbe'nin yapılması kabul edilir¹⁰. İslam toplumunda da ilk vakıflar İslâm peygamberi Hz. Muhammed (S.A.V.) öncülüğünde oluşturulmuştur. Hz. Peygamber kendisine ait Medine'deki hurma bahçesi ile birlikte Fedek ve Hayber'deki hisselerini Müslümanların yararına vakfetmiştir¹¹. Bizzat Hz. Peygamber'in vakıf kurması ve bu kurumları destekleyici sözleri (hadis), İslâm dünyasında vakıf sisteminin gelişerek yayılmasını sağlamıştır¹². Böylelikle Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Moğollar ve diğer Müslüman devletler de bu geleneği devam ettirmişlerdir¹³.

Vakıf geleneğinin bir “vakıf medeniyeti” olarak nitelendirilen¹⁴ Osmanlı Devleti'nde de yoğun olarak uygulandığı bilinmektedir. Osmanlılar fethettikleri yerlerdeki uygun amaçlara hizmet eden vakıflara dokunmadıkları gibi asırlar boyu birçok vakıflar kurmuşlardır¹⁵. Öyle ki bu hayır hareketinin Osmanlı Devleti'nde gayrimenkul servetin neredeyse dörtte üçlük kısmını oluşturduğu öne sürülmektedir¹⁶.

Osmanlı Devleti'nde önemli yer kaplayan bu hayır eserleri hakkında vakfiyeler, fermanlar, kitabeler, mühimme defterleri, ahkâm ve şikâyet defterleri, tahrir defterleri, vakıf muhasebe defterleri, müfredat defterleri gibi çeşitli kaynaklardan yararlanılabilir¹⁷. Bu kaynaklar arasında Osmanlı dönemi mahkeme kayıtlarını içeren Şer'îye Sicilleri önemli bir yer tutar. Sicil defterlerinin tutulduğu mahkemelerde kişisel anlaşmazlıklar, beledî faaliyetler, alım-satım işlemleri, vekâlet, veraset gibi hususlar dışında, emir ve fermanların halka duyurulması, vergilerin dağıtılması gibi geniş kitleleri ilgilendiren işler de ele alınmıştır¹⁸. Tüm bunlar ile birlikte defterler, vakıfların işleyişi ve idaresi hakkında önemli malumatın da kaynağıdır. Vakıflarla ilgili çeşitli davalarda anlaşmazlıklar, vakıf çalışanlarını ve reayayı ilgilendiren konular, cizye gelirlerinin toplanması, vakıf binalarının

⁹ F. Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü”, *Vakıflar Dergisi*, II, İstanbul 1974, s.24.

¹⁰ Z. Kazıcı, *a.g.e.*, s.56.

¹¹ H. M. Günay, “Vakıf”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXXII, İstanbul 2012, s.479; Z. Kazıcı, *a.g.e.*, 63.

¹² Z. Kazıcı, *a.g.e.*, s. 62-63.

¹³ F. Köprülü, *a.g.m.*, s.22.

¹⁴ Z. Kazıcı, *a.g.e.*, s.80.

¹⁵ B. Yediyıldız, *a.g.m.*, s.485.

¹⁶ F. Köprülü, *a.g.m.*, s.1.

¹⁷ K. Orbay, “Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları”, *Vakıflar Dergisi*, XXIX, Ankara 2005, s.30.

¹⁸ M. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: TTK, 2013, 79-80.

tamiri için yapılan teftiş veya vakıf işlemleri için alınan hüccetler şer'îye sicillerindeki kıymetli bilgilerdir. Özellikle bir vakfın nasıl yönetilip işletileceği, vakfedilen maldan kimlerin hangi esas ve ölçüler içinde yararlanacağı hakkında vakfedenin bu konuda beyan ve şartlarını içeren, vakfın adeta tüzüğü niteliğindeki belge¹⁹, olarak tanımlanan “vakfiyeleri” de barındırması Şer'îye sicillerinin vakıflar açısından değerini arttırmaktadır. Bu bakımdan şer'îye sicilleri gerek vakıfların fiili işleyişleri gerekse diğer vakıf kaynaklarını tamamlayıcı destekleyici kayıtlar içermesi bakımından önemlidir²⁰.

Günümüz itibarıyla müze ve kütüphanelerde 6196 şer'îye sicili bulunduğu tespit edilmiştir²¹. Bunların sekizi²² Bitlis adını taşısa da yazıldıkları tarih itibarıyla bunların yarısı Bitlis Vilayeti 'ne bağlı diğer sancaklara ait olduklarından mevcut şer'îye sicilleri içerisinde aşağıda dökümü verilen yalnız dört defter Bitlis vilayet merkezindeki vakıf kayıtlarını incelemeyi amaçlayan bu çalışmanın ana kaynağı durumundadır:

DEFTER	TARİH ARALIĞI
298	1321-1328(1903-1910)
333	1295-1300(1878-1882)
411	1311-1321(1893-1903)
412	1306-1308(1889-1891)

Ele alınan sicil defterlerinin dördünde de vakıf kayıtları bulunmakla birlikte her birinde bu konunun zikredildiği belge sayıları farklıdır. Buna göre: 298 Numaralı Şer'îye Sicili'nde, 24; 333 Numaralı Şer'îye Sicili'nde, 9; 411 Numaralı Şer'îye Sicili'nde, 52; 412 Numaralı Şer'îye Sicili'nde, 11 maddede vakıflarla ilgili kayıt bulunduğu görülmektedir. Söz konusu bu dört defterin her biri bir yüksek lisans tezi kapsamında ele alınarak günümüz alfabesine aktarılmışlardır²³. Bu durum çalışmamıza yardımcı olmuş ivme kazandırmıştır.

¹⁹ H. M. Günay, *a.g.m.*, s.478.

²⁰ K. Orbay, *a.g.m.*, s.37.

²¹ O. Ersoy, “Şer'îye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXI, 1963, s.33.

²² O. Ersoy, *agm.*, s.39.

²³ Bkz.M. S. Arvas, *298 Numaralı Şer'îye Sicili Defterine Göre Bitlis'in Ekonomik, Sosyal ve Dini Durumu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007; S. Güler, *411 Numaralı Bitlis Şer'îyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1311-1321 / M.1893-1903)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2011; S. Uluçay, *412 Numaralı Bitlis Şer'îyye Sicili'nin*

BİTLİS VAKIFLARI

Bitlis, el-Cezire düzlüklerini, Doğu Anadolu'nun merkezî platolarına, oradan İran ve Kafkasya'ya bağlayan ve Güneydoğu Toroslari aşan yol üzerinde bulunmaktadır. Bu konumuyla eskiden beri ticaret kervanlarının güzergâhı olmuştur. Kuzey-Güney istikametinde yaylak-kışlak arasında meydana gelen mevsimlik göçler de hep bu koridor üzerinde gerçekleşmiştir. Bu yönüyle farklı siyasal hâkimiyetlerin eline geçse de daima önemli bir şehir olarak kalmıştır²⁴. Burada maddi anlamdaki zenginliğin ve medenî seviyenin yüksekliğine bağlı olarak çok sayıda vakıf kurulmuştur. Bitlis vakıflarının sayısı tam olarak tespit edilememiş ise de 1892 yılında Bitlis vilayeti dâhilinde vakıf eseri olan 110 medrese, 747 câmi, 38 tekke ve zaviye olduğu bilinmektedir²⁵. Ele aldığımız sicil defterlerindeki ilgili belgelerin bazıları bu vakıflar hakkındaki, dava, ilam, hüccet veya vakfiye kayıtlarını ihtiva etse de bazılarında adres belirtmek gibi başka amaçlarla vakıf adlarının geçtiği görülmektedir. Vakıflar bu çalışmada, mevcut kayıtlar kapsamında eğitime yönelik vakıflar (medreseler), dinî vakıflar (camiler), sosyal vakıflar (tekke ve zaviyeler) ve diğer vakıflar başlıkları altında ele alınmıştır.

A: Eğitime Yönelik Vakıflar (Medreseler)

İçinde ders okutulan mahal-i mahsus, mekteb, dar olarak geçen medreseler aynı zamanda ders gören talebenin, içinde yatıp kalktığı bina olarak da tanımlanmaktadır. İslâm eğitim ve kültür hayatında büyük rolü bulunan medreseler, vakıflarca idare edildiklerinden medrese binalarına ayrıca malî durumuna göre yoksullara yemek vermek için imaret²⁶, kütüphane, hamam gibi diğer müesseseler de ilave edilirdi. Bu müesseselerden oluşan yapının bir vakfiyesi bulunur ve vâkıfın şartlarına göre idare edilirdi. Medresenin durumu, nasıl işleyeceği, medresede ders veren müderris²⁷ ve memurların maaşları bütünüyle vakfiyede belirtilirdi²⁸.

Bitlis Şer'îye sicillerinde on medrese hakkında kayıt bulunmaktadır. Bunlar, Nuhîye Medresesi, Gazi Bey Medresesi, İdrisiye (Rüşkiye Medresesi), Şerif Bey

Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2006; İ. Taşdemir, *333 Numaralı Bitlis Şer'îyye Sicili'nin Transkripsiyonu (1 - 115. Sayfalar)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2010; H. Kardaş, *333 Numaralı Bitlis Şer'îyye Sicili'nin Transkripsiyonu (116 - 232. Sayfalar)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2010.

²⁴ M. Tuncel, "Bitlis", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1992, s.225-227.

²⁵ E. Polat, *H. 1310 (M. 1892) ve H. 1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) Tarihli Bitlis Vilâyeti Sâlnâmelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2006, s.399.

²⁶ Ş. Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2005, s.433; F. Devellioğlu, *a.g.e.*, s.599.

²⁷ Ş. Sami, *a.g.e.*, s.708.

²⁸ Z. Kazıcı, *a.g.e.*, s.125.

Medresesi, Yusufiye Medresesi, Şerefiye Medresesi, Halil Bey Medresesi, İhlasiye (Gökmeydan) Medresesi, Molla Mehmed Medresesi, Mahmud-di (Hatibiye) Medresesi'dir. Medreselerle ilgili kayıtlar genellikle medreselerin müderris ya da mütevellî tayinleriyle ilgilidir²⁹. Bu kayıtlardan biri Halil Bey Medresesi'nde senelik 300 kuruşla müderrislik görevini yürüten Hasan Efendi'nin vefatı üzere yerine tayin edilen Şeyh Şemseddin Efendi İbn-i Şeyh Mehmed Efendi'ye 400 kuruş senelik ücret tahsis edilmesiyle ilgilidir³⁰. Diğer kayıtlar ise Nuhiye Medresesi'ne ait olup haksız yere başkalarının eline geçmiş olan dükkânların medreseye iadesi³¹, İdrisiye Medresesi mütevellî Mehmed Emin Efendi'nin zimmetine para geçirdiği iddiası³², vefat eden Mehmed Fehmi Efendi'nin yerine Şerefiye Medresesi müderrisliğine tayin edilen oğlu Mehmed Said Efendi'nin beş yıldır ücretini alamadığı gibi konularla ilgilidir³³.

VAKIF ADI	DEFTER ADI-SAYFA-BELGE NUMARASI
Nuhiye Medresesi	298-2-126/411-98-33/411-151-118/411-152-123
Gazi Bey (Şükriye) Medresesi	298-2-127
İdrisiye (Rüşkiye)Medresesi	298-119-72/411-134-58/411-149-110/411-183-103
Şerif Bey Medresesi	298-126-87
Yusufiye Medresesi	298-144-117/411-60-71/411-132-52/411-146-100
Şerefiye Medresesi	411-123-18
Halil Bey Medresesi	411-132-53
İhlasiye (Gökmeydan) Medresesi ³⁴	298-150-119/411-157-5

²⁹ M. S. Arvas, 298 Numaralı Şer'îye Sicili, s. 89, 90, 309, 320, 321, 372-373; S. Güler, 411 Numaralı Bitlis Şer'îyye Sicili, s.144, 195, 248-249, 252, 278-281, 285-286, 292.

³⁰ S. Güler, 411 Numaralı Şer'îye Sicili, s.248-249.

³¹ S. Güler, 411 Numaralı Şer'îye Sicili, s.292, 294-295.

³² S. Güler, 411 Numaralı Şer'îye Sicili, s.354-355.

³³ S. Güler, 411 Numaralı Şer'îye Sicili, s.229-231.

³⁴ Şerefiye Cami'i Şerifi Vakfı'na bağlı bir medresedir.

Molla Mehmed Medresesi ³⁵	333-12-38
Mahmud-di (Hatibiye) Medresesi	411-181-100

Tablo 1: Sicil Defterlerinde Adı Geçen Medreseler ve Bu Medreselerin Zikredildikleri Orijinal Sayfa ve Belge Numaraları

B: Sosyal Vakıflar (Tekke ve Zaviyeler)

Tekke, dayanma ve güvenme anlamına gelmekle birlikte³⁶ tekkeler, tasavvuf düşüncesinin, anlayış ve terbiyesinin işlendiği, derinleştirildiği ve halka takdim edildiği yerlerdir. Bu teşekküllere tekke, zaviye, hankah, dergâh, tevhidhane, harabat, buk'a, düveyre, savmaa gibi isimler de verilmektedir. Dünya hayatının çeşitli meşakkat ve sıkıntıları ile yorulan ruh ve bunalan gönüllerini dinlendirmek için tekkelere gelen insanlar boş zamanlarını değerlendiriyorlardı³⁷. Bir şeyhin önderliğinde dervişler zikir, mukabele ve çile ile uğraşıyorlardı³⁸. Devletin iskân politikası çerçevesinde kurulan ve devlet tarafından desteklenen tekkeler tasavvuf eğitimi yanında güvenlik ve ticaret gibi konularda da hizmet vermişlerdir. Bu hizmetlerine ek olarak farklı hizmet alanlarında da tekkeler kendini göstermektedirler. Örneğin cüzzamlıların tecrithanesine “miskinler tekkesi” okçuların talimgâhına “okçular tekkesi” denilmiştir. Bahsi geçen tekkeler tamamıyla vakıflara bağlıydılar. Devlete bağlı vakıf arazileri olan tekkelerden vergi almamak da bu yardımların en yaygın şekliydi³⁹.

İncelediğimiz şer'îye sicillerinde tekke ve zaviyelerle ilgili yedi belge mevcuttur. Bu belgelerde adı geçen tekke ve zaviyeler şunlardır: Şeyh Abdullah-ı Bedehşânî Zaviye ve Türbesi, Şeyh İbrahim Zaviyesi, Abdülgafur Efendi Tekyesi, Seyyid Ahmed Şirevî Tekke ve Zaviyesi, Kayseri Tekyesi, Şeyh Abdullah bin Hasan Zaviyesi, Abdulkadir Efendi Hangâhı, Sultan Hacı Mustafa Vakfı (Tevhidhane), Şerefiye Zaviyesi.

Adı geçen tekke ve zaviyelerle ilgili kayıtlar, şeyh ve/veya mütevellî tayini ile ilgilidir⁴⁰. Bunlar dışında bir belge, Şerefiye Zaviyesi'ne mütevellî olduğu iddiasıyla iki kişi arasındaki davayı ihtiva ederken bir diğer belgede ise sadece

³⁵ Bu medresenin vakfıyla ilgili, şer'îye sicillerinde herhangi bir kayıt bulunmayıp sadece adres belirtmek için zikredilmiştir.

³⁶ F. Devellioğlu, *a.g.e.*, s.1068.

³⁷ Z. Kazıcı, *a.g.e.*, s.177; M. Kara, “Tekke”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXX, İstanbul 2011, s.368.

³⁸ Ş. Sami, *a.g.e.*, s.432.

³⁹ Z. Kazıcı, *a.g.e.*, 183; M. Kara, *a.g.m.*, s.368-369.

⁴⁰ M. S. Arvas, *298 Numaralı Şer'îye Sicili*, s.100-101, 192-193, 224-225, 360-369; S. Güler, *411 Numaralı Şer'îye Sicili*, s.101-102; S. Uluçay, *412 Numaralı Bitlis Şer'îye Sicili*, s.215-231.

başka bir davada hazır bulunan Şeyhi tanıtmak için tekke adı zikredilmiştir⁴¹. Bir diğer belgede ise Sultan Hacı Mustafa Vakfı Tevhidhanesi'ne ait odaların kiralardaki ödeme sorunu hakkındaki ilamdır⁴².

VAKIF ADI	DEFTER ADI-SAYFA-BELGE NUMARASI
Şeyh Abdullah-ı Bedehşanî Zaviye ve Türbesi	298-9-5
Şeyh İbrahim Zaviyesi	298-74-60
Abdülğafur Efendi Tekyesi	298-144-117
Seyyid Ahmed Şirevî Tekke ve Zaviyesi	298-59-30
Kayseri Tekyesi	298-65-39
Şeyh Abdullah bin Hasan Zaviyesi Vakfı	411-24-29
Abdulkadir Efendi Hangâhı	411-147-103
Sultan Hacı Mustafa Vakfı (Tevhidhane)	411-177-94
Şerefîye Zaviyesi	412-158-30

Tablo 2: Sicil Defterlerinde Adı Geçen Tekke, Zaviyeler ve Zikredildikleri Orijinal Sayfa ve Belge Numaraları

C: Dinî Vakıflar (Câmi ve Mescidler)

Câminin kelime anlamı, cem eden derleyen, toplayan, içine alan, içinde bulundurandır. Müslümanlar için câmi, içinde namaz kılınan ibadet yeri; içinde Cuma namazı kılınan mescid demektir. Mescid ise secde edilecek, namaz kılınacak yer⁴³ anlamına gelmektedir. Ayrıca câmi, sadece Cuma Namazı kılınan büyük mescidler için kullanılan “el-Mescidü'l-Câmi”(cemaati toplayan mescid)nin

⁴¹ Bitlis vilâyeti merkezi olan medîne-i Bitlis'in Hersân mahâllesinde vâki' Kayserî tekke-i şerîfi post-nîşîni Şeyh Ahmed Efendi ibn-i Şeyh İsmâ'îl Efendi ibn-i Şeyh Abdullah Efendi'nin zikr-i âtî hususda bâ huccet-i Şer'îyye vekîl-i müseccel-i şer'îsi... S. Uluçay, *412 Numaralı Bitlis Şer'îyye Sicili*, s.215-231.

⁴² S. Güler, *411 Numaralı Şer'îyye Sicili*, s.344-346.

⁴³ F. Devellioğlu, *a.g.e.*, s.625.

kısaltılmış şeklidir⁴⁴. Câmide imam, hatip, müezzin, vaiz, kussâs, kâri, cüzhan, bevvâb ve hademeler görev yapmaktaydı⁴⁵. İlk câmi, Hz. Peygamber zamanında Medine’de bina edilen “Mescidü’n-Nebi”dir.

Câmiler ibadet etmenin yanında ilim müessesesi, yargı dairesi, ordu karargâhı, elçilerin kabul yeri, az da olsa hapishane olarak bile kullanılmıştır. Osmanlılarda da eski önemini muhafaza eden Câmiler mahallenin idare merkezi ve karargâhı konumundaydı. Bu yönüyle câmi, mahallenin merkezi durumundaydı. Özellikle yanında sebil, imâret, dâru’ş-şifa vs. gibi binaların da kurulmasına vesile olan büyük câmiler, bir külliye bürünü ve yeni bir mahallenin kurulmasına yardım ederlerdi. Yapılan câmilerin masrafları, tamir ve onarım paraları ile görevlilerin ücretleri bütünüyle câmiyi yapanların kurdukları vakıflarca karşılanmaktaydı. Vâkıf, câminin ihtiyaçları karşılamak üzere bir kısım mal ve mülkünü de tahsis ediyordu. Bu yolla devlet bütçesine yüklenmeden câmilerin ihtiyacı karşılanabilmekteydi⁴⁶.

İncelediğimiz şer’iye sicillerinde otuz beş adet câminin adı zikredilmiştir. Bu camilerin tümü hakkında elimizde ayrıntılı malumat bulunmamakla birlikte sicil defterlerinde imam, hatip, müezzin, müteveli tayiniyle ilgili tayin ve beratlar bulunmaktadır. Bu camilerin listesi ve defterlerde kaç belgede zikredildiklerini gösteren tablo aşağıdadır.

CÂMİ	BELGE ADEDİ (4 FARKLI DEFTERE GÖRE)				
	298	333	411	412	<u>TOPLAM</u>
Hüsrev Paşa Câmî	1				1
Kurupınar Câmî	1				1
Taş Câmî	1		1	1	3
Hâtûniye Câmî	2	1	2	1	6
Alemdar Baba Câmî	1		3		4
Ayne’l-Berid Câmî	1		2	1	4
Kâlû Câmî	1		1		2

⁴⁴ A. Önkal, N. Bozkurt, “Cami”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 2011, s.46.

⁴⁵ A. Önkal, N. Bozkurt, *a.g.m.*, s.54.

⁴⁶ Z. Kazıcı, *a.g.e.*, s.159-164.

ŞER'İYYE SİCİLİ KAYITLARINA GÖRE BİTLİS VAKIFLARI VE VAKIF ESERLERİ
(1878-1910)

Hersan Mescidi	1				1
Şerefiye Câmî	3	1	2	1	7
Ağa Câmî	1				1
Osman Ağa Câmî	1				1
Şeyh Hasan Câmî		1	2	1	4
Kızıl Câmî		1	1	1	3
Türbe Câmî		1			1
Kuşçu Câmî			1		1
Sultan-ı Arap Câmî			2		2
Haydar Bey Câmî			1		1
Taht Câmî			1		1
Hevace Câmî			2		2
Zeydan Câmî			1		1
Kureyş Câmî			2		2
Fârisiye Câmî			2		2
Kuri Pekar Câmî			2		2
Mermûtlü Câmî			2		2
Gökmeydan Câmî	1		1	1	3
Hersan Câmî			1		1
Hatibiye Câmî			1		1
İdrisiye Câmî			1		1
Şeyh İshak Hâllâtî Câmî				1	1

Karo Mescid-i Şerifi			1		1
Kapa(Kaba) Câmî			1		1
Şeyh İshak Hattani Câmî			1		1
Aşağı Kale Câmî				1	1
Ulu Câmî (Câmî'i Kebir)			1	1	1
Müsürî Karyesi Câmî				1	1

Tablo 3: Sicil Defterlerinde Adı Geçen Camiler ve Defterlerde Zikredilme Sıklığı

D: Diğer Vakıflar

Bitlis şer'îye sicillerinde medrese, zaviye ve câmilerin dışında başka vakıfların da kayıtlarına rastlıyoruz. Bunlardan Hubz-i Ramazânî Vakfı, Bâlî Çelebizâde Bâlû tarafından Ramazan ayında fakirleri doyurmak için kurmuş olduğu vakıftır. Belge vakfın tevliyeti ile ilgili bir ilamı içermektedir⁴⁷. Bir diğer vakıf da Van Valisi Hüsrev Paşa Vakfıdır. Bu vakıf Van'da Hüsrev Paşa Câmî ve yanında Paşa Sarayı ile birlikte kendi türbesi, Paşa Çarşısı, Medrese, Bitlis'te bir bedesten, kargir yapı bir çarşı, Hüsrev Paşa Mescidi, Rahva ve Bapşın Kervansaraylarını kapsamaktaydı⁴⁸. Vakfın adının zikredildiği belgede vakfın Bitlis'teki mallarının tevliyeti ile ilgili bir ilam görülmektedir. Vakıflarının mahiyeti ile ilgili bir malumata ulaşamadığımız, Şeyh Ali el-Ma'ruf Şeyh Emirce Hazretleri Vakfı⁴⁹, Şeyh Hasan Şirvan Vakfı⁵⁰, Şeref Han Vakfı⁵¹'nin zikredildikleri belgeler de tevliyet davasını içermektedir. Hakkında bilgi verilmeden sadece adı geçen bir diğer vakıf da Fatıma Hatun Vakfı'dır. Bu vakfın geçtiği iki belge de aynı defterdedir ve vakfın adı sadece adres belirtmek için zikredilmiştir⁵².

İncelenen defterlerde iki vakfiye de bulunmaktadır. Vakfın nizamnamesi(yönetmeliği) olan vakfiyelerin şer'îye sicillerinde yer alması bu defterlerin vakıflar açısından ne kadar büyük öneme sahip olduğunu göstermektedir. Karşımıza çıkan iki vakfiye de 333 numaralı defterde bulunmaktadır. Bu vakfiyelerden ilki, Hersan Mahallesi'nden Babür Ağazade

⁴⁷ M. S. Arvas, 298 Numaralı Şer'îye Sicili, s.204-206.

⁴⁸ R. Tekin, Bitlis Vakfiye Kayıt Defterine Göre Bitlis Vakıfları, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Van 2000, s.93.

⁴⁹ M. S. Arvas, 298 Numaralı Şer'îye Sicili, 280-285.

⁵⁰ S. Güler, 411 Numaralı Şer'îye Sicili, s.259-260.

⁵¹ S. Güler, 411 Numaralı Şer'îye Sicili, s.295-296.

⁵² S. Uluçay, 412 Numaralı Bitlis Şer'îye Sicili, s.43, 60-61.

Osman'ın zevcesi Halime binti Hacı Kamil nam Hatun'un iki bab oda, ikişer tahtani ile bir bab fevkaniyle konak ve bir takım eşyalarını vakfetmesini içermektedir⁵³. Diğer vakfiye ise Şeyh Ömer bin Şeyh Hacı Haydar'ın Nohuthane diye bilinen bir bab tahtani ve fevkani odayı amcası Şeyh Hacı Mustafa adına ve bir bab kemer odayı da anne ve babası hayrına vakfetmesini ve bu vakfin şartlarını ihtiva eder⁵⁴.

SONUÇ

Kökleri oldukça eskiye dayanan vakıf sistemi, İslâmiyet'e, onun habercisi Hz. Muhammed (SAV)'in kendi mallarından kurduğu vakıflarla girmiştir. İslâm Peygamberinin ilk vakfı kurması ve bu gibi kurumların inşa edilmesi için teşviki sayesinde Müslümanlar arasında vakıf kurmak için adeta bir yarış başlamıştır. Osmanlılar da kendinden önceki Türk devletleri ve Müslüman devletlerden devraldıkları bu geleneği sahiplenerek geliştirmiş ve XX. yüzyıla kadar canlı tutmayı başarmışlardır.

Fethedilen yerlerdeki vakıf ve benzeri kurumlara dokunmayan Osmanlı Devleti bunlara yenilerini eklemiştir. Bu vakıflar fethedilen yerlerin iskânına destek olmakla birlikte, insanların İslâmiyet'e girmesini hızlandırmış ve bölgenin daha sonradan elden çıkmasına uzun süre engel olmuştur. Vakıflar ayrıca Osmanlı toplumunda devletin yapması gereken eğitim, sağlık ve diğer sosyal müesseseleri üstlenerek bunların devletin üstünde idari ve mali anlamda bir yük olmasını önlemekteydi. Bu sebeplerle Vakıflar aracılığıyla ihtiyaçlarını gideren toplum, kendi inşa ve idare ettiği müesseseleri sahiplenerek korumuş ve ilerlemesi için çabalamıştır.

Osmanlı Devleti'ni toplum ve müesseseleri ile birlikte kavrayabilmek için hayatın neredeyse tüm alanlarında kendini gösteren bu kurumların incelenmesi son derece önemlidir. Bu kurumlar incelenirken şer'îye sicillerine bakmadan geçmek büyük eksiklik olacaktır. Çünkü sicil defterleri vakıfların idaresi, mallarının tespiti ve korunması hakkındaki bilgilerle birlikte özellikle kuruluş nizamnamesi olan vakfiyeleri de barındırmaktadır. Bu çalışmada 298, 333, 411, 412 numaralı Bitlis şer'îye sicili kayıtlarına göre Bitlis vakıfları ve vakıf eserleri ele alındı. İncelenen dört şer'îye sicili defterinde vakıflarla ilgili zengin içerik bulunduğu tespit edildi. Tespit edilen kayıtlar, eğitime yönelik (medreseler), sosyal (tekke ve zaviyeler), dinî (camii ve mescidler) ve diğer vakıflar alt başlıkları halinde ele alındı. Ortaya çıkan tabloya göre herhangi bir bölge veya şehrin vakıfları ile ilgili çalışmalarda o bölgenin tüm şer'îyye sicillerinin dikkate alınması büyük önem arz etmektedir. Aksi takdirde söz konusu çalışmaların eksik kalması kuvvetle muhtemeldir.

⁵³ İ. Taşdemir, *333 Numaralı Bitlis Şer'îyye Sicili*, s.64-66.

⁵⁴ İ. Taşdemir, *333 Numaralı Bitlis Şer'îyye Sicili*, s.102-103.

KAYNAKÇA

- Arvas, Mehmet Sıddık, (2007). **298 Numaralı Şer'îye Sicili Defterine Göre Bitlis'in Ekonomik, Sosyal Ve Dini Durumu**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bayram, Sadi, “Bitlis Vakıfları ve Vakıf Eserleri”
<http://www.sadibayram.com/?page=makaleler&mid=51&id=3>
- Berki, Ali Himmet,(Tarih yok).**Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Eserlerde Geçen İstilah ve Tâbirler**, Ankara.
- Çadircı, Musa, (2013). **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Devellioğlu, Ferit,(2010).**Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Ersoy, Osman,(1963). “Şer'îye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, XXI, Ankara, s.33-65.
- Ertem, Adnan, (2011). “Osmanlı'dan Günümüze Vakıflar”, **Vakıflar Dergisi**, XXXVI, Ankara, s.25-65.
- Güler, Saadet, (2011). **411 Numaralı Bitlis Şer'îyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1311-1321 / M.1893-1903)**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Günay, Hacı Mehmet, (2012). “Vakıf”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXXXII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, s.475-479.
- Kara, Mustafa, (2011). “Tekke”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXXX, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 368-370.
- Kardaş, Hamza, (2010). **333 Numaralı Bitlis Şer'îyye Sicili'nin Transkripsiyonu (116 - 232. Sayfalar)**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Kazıcı, Ziya, (2003). **Osmanlı Vakıf Medeniyeti**, Bilge Yayınları, İstanbul.
- Köprülü, Fuad, (1974). “Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü”, **Vakıflar Dergisi**, II, Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, s.1-35.
- Orbay, Kayhan, (2005). “Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları”, **Vakıflar Dergisi**, XXIX, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, s.27-41.
- Önkol, Ahmet, Nebi Bozkurt, (2011). “Cami”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, VII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, s.46-56

- Polat, Ebru, (2006). **H. 1310 (M. 1892) ve H. 1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) Tarihli Bitlis Vilâyeti Sâlnâmelerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Şemseddin Sami, (2005). **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Taşdemir, İlhami, (2010). **333 Numaralı Bitlis Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu (1 - 115. Sayfalar)**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Tuncel, Metin, (1992). "Bitlis", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, VI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, s.225-228.
- Tekin, Rahmi, (2000). **Bitlis Vakfiye Kayıt Defterleri' ne Göre Bitlis Vakıfları**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Uluçay, Salih, (2006). **412 Numaralı Bitlis Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Yediyıldız, Bahaeddin, (1992). "Vakıf", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXXXII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, s.479-486.